

TARİHÎ TÜRK YAZI DİLLERİNDE FİİL ÜZERİNE ULANAN -ÇI EKİ*

Ayşe Beril KARA **

Safiye ÇELEBİ ÇAM***

Öz

Makalede tarihî Türk dilleri üzerine yapılan gramer çalışmaları üzerinde pek durulmayan ancak metinlerde karşımıza çıkan, eklendiği fiile sıfat-fiil anlamı veren -çI eki üzerinde durulacak. Söz konusu ek, ilk önce lisansüstü aşaması, Karahanlı Türkçesi dersinde yapılan metin okumalarında Kutadgu Bilig'in

oqıçı ol erdi bayattın saŋga

sen ötrü köni yolka kirdiŋ toŋga (KB 36)

“Ey yiğit, o sana Tanrı’dan (gönderilmiş) davet eden, peygamber idi. Sen bu yüzden doğru yola girdin.”

beyitindeki oqıçı (< oqı- ‘davet et-’ EDPT :79a) “davet eden” örneği ile karşımıza çıktı. Aynı ek, KB’de kütçi “çoban” ve küdezçi “muhafız, gözcü” örneklerinde de yer alır. Bu örneklerdeki -çI ekinin fiil tabanı üzerine ulanması bizi düşündürdü. Ek üzerine yaptığımız literatür taraması sırasında söz konusu ekin Ali Akar tarafından Türkiye Türkçesi ağzlarında incelendiğini gördük. Bunun üzerine biz de -çI ekinin tarihî Türk dillerindeki varlığını ve metinlerde nasıl geçtiğini inceleyeceğiz.

Anahtar Kelimeler: -çI eki, Sıfat-fiil, Fiilden İsim Yapım Eki -çI.

* Bu makale, VI. Eurasian Conference on Language and Social Science (30 Nisan-1 Mayıs 2019/ Semerkant-Özbekistan)’da sunulan bildirinin genişletilmiş hâlidir.

** Arş. Gör., Ankara Üniversitesi, DTCF, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

e-posta: abkara@ankara.edu.tr

*** Arş. Gör., Ankara Üniversitesi, DTCF, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

e-posta: safiye.derin@gmail.com

**-çI SUFFIX IN THE HISTORICAL WRITTEN
TURKISH LANGUAGES**

Abstract

This paper focuses on -çI Suffix which is not much emphasized in the grammatical studies on the historical Turkish languages but it appears in the texts and gives the verb, to which it attaches, participle function. This aforementioned suffix first appeared with the example of oqıçı (< oqı- ‘davet et-’ EDPT :79a) (invitor) in the couplet,

oqıçı ol erdi bayattın sanğa

sen ötrü köni yolğa kirding toŋa (KB 36)

which means “O valiant, he was the prophet and the invitor (sent) by God. That’s why you took the right path.” during the reading of Kutadgu Bilig in graduate level Karahan Turkish course. The same suffix is found in the examples of kütçi “shepherd” and küdezçi “protector, watchman”. Appending of -çI suffix in these examples to the verb base made us think. During the research on -çI suffix, we saw that this suffix was examined in the dialects of Turkish language by Ali Akar. Thereupon, we will analyze the existence of -çI suffix in historical Turkish languages and how it is used in the texts.

Keywords: -çI suffix, Participle, Deverbal Nominal -çI Suffix

Tarihî Türk dillerine ait metinlerden derlenmiş örneklere dayanarak -çI+ ekinin sıfat-fiil veya fiilden isim türeten ek görevi ile kullanıldığı tespit edildi. Fiile ulanarak ona sıfat veya yeni bir isim anlamı katan bu eke bazı çalışmalarda ya hiç yer verilmemiş ya da bu ek hakkında tam bir kanıya varılmayarak farklı kategorilerde değerlendirilmiş.

Kutadgu Bilig’de üç yerde geçtiği hâlde Ahmet B. Ercilasun’un *Kutadgu Bilig Grameri: Fiil*, Galip Güner’in *Karahanlı Türkçesinde Fiil*, Tuğçe Takoğlu’nun *Kutadgu Bilig’de Sıfat-fiil Kategorisi*, Yasemin Şenel’in *Kutadgu Bilig’de İsim Yapımı* adlı çalışmalarında -çI+ ekine ne sıfat-fiil ne de fiilden isim yapım eki kategorilerinde yer verilmiştir. Ümit Özdemirci’nin *Eski Türkçede Fiiller* adlı doktora çalışmasının partisipler bölümünde de sıfat-fiil eki -çI bulunmamaktadır. Alana dair yaptığımız okumalarda rastladığımız söz konusu ek, anlamlandırma sürecinde bizi bu konu hakkında düşünmeye ve araştırmaya sevk etti.

Şinasi Tekin 1960 yılında tamamladığı doktora çalışması olan *Maytrısimit*'in ek dizininde *sözlemeçi*'yi *+çI* isimden isim yapan ek başlığı altında “?” ile değerlendirmiş ve bu kelimeyi *basutçı, buşıçı, etçi, nomçı, tapıgçı, yagıçı* vs. örnekler ile de eş tutmuştur (1976a: 520). Ancak bu kelimenin metinde *kaçan neñg ezük sözlemeçi men* şekliyle fiil çekiminde kullanıldığını görüyoruz. *Türk Dünyası El Kitabı*'nın ‘Eski Türkçe’ bölümünü yazan Tekin bu yazısında “-çi, son derece az olarak kullanılan bu ekin -DAÇI ile bir ilgisi olduğu düşünülebilir; bilhassa bunun yalnız menfi fiiller ile kullanılması bu düşünceyi kuvvetlendiriyor: -DAÇI'nın menfisi ? : ... *sözlemeçi men* ‘söylemem’ ...” şeklinde fikrini beyan etmiştir. Tekin “?” ile vermiş olduğu kısmı *sözlemeçi men* ‘söylemem’ şeklinde değiştirmiş ve -DAÇI gelecek zaman ekinin menfisi olarak yine soru işareti ile aktarmıştır (1976b: 170).

Bu ekin menşei hakkında ihtiyatla fikir beyan eden Kemal Eraslan ise konuya daha farklı yaklaşmış ve eki “-sığ / -sig gelecek zaman isim-fiil ekinin bir paraleli kabul ettiğimiz -çığ / -çig ekiyle ilgili görmekteyiz: -çI / -çi < * -çığ / -çig.” şeklinde değerlendirmiş. Olumsuz fiil tabanlarına ulanan -çI ekini de “-maçı / -meçi < -ma -ma +çI / -me -me +çI olabilir.” (2012: 321-22) diyerek isim tabanına gelebileceğini belirtmiştir. Eraslan'ın ihtimal dâhilinde değerlendirdiği bu görüşünün ekin gelişim aşamasına paralellik göstermediği kanaatindeyiz. Çünkü Orhun Türkçesinden itibaren bu ek, fiil tabanlarına ulanarak zaman ve kip fonksiyonlarıyla kullanılmıştır. Orhun Türkçesinde -sığ / -sig gelecek zaman eki kullanımda olduğuna göre aynı dönem içerisinde son sesteki -ğ / -g sesinin hem düşüp hem de devam etmesi fikri mümkün değildir. Üstelik Eski Uygur Türkçesinde -sığ / -sig eki değişim göstermeden devam etmektedir. Ayrıca olumsuz fiil tabanları üzerine ulanan -çI ekini isimden isim yapan ek kategorisinde değerlendirmesi de görüşünün tutarlı olmadığını gösterir.

-çI+ ekinin ilk izlerine runik harfleri ile yazılmış çeşitli yazıtlarda rastlamaktayız. -çI eki, Talat Tekin tarafından “pek seyrek geçen -çI ekli son biçim eyleminin gelecekte olacağını belirtir. Bu ek daha çok olumsuz eylem gövdelerine eklenir.” (2003:189) şeklinde açıklanırken A. von Gabain'de ise “tek tük gelecek zaman ifade eder görünen -çI'lı fiil şekilleri de bulunur. Bu ekin az bulunuşu ve manasının açık olmayışından dolayı, burada, diğer ağızlarda bir kaç örnek verilmiştir.” (2003: 82) şeklinde açıklama getirilmiştir. Buradan anlaşılacağı üzere söz konusu ekin başlangıçta seyrek kullanılması sebebiyle araştırmacıların çalışmalarında ortak bir kanaate varamadıkları görülmektedir. Runik harfli metinlerde geçen örneklerin bu gramer çalışmalarında nasıl aktarıldığına bakalım: *tāgmā-çi mǎn* (O sağ 2) T. Tekin'de “hücum etmeyeceğim”, Gabain'de “dokunmak

istemiyorum”; *ölmä-çi yitmä-çi sän* (MÇ D 5) T. Tekin’de “ölmeyecek yitmeyeceksin”, Gabain’de “ölmemelisin”; *yarama-çı* (T 23) T. Tekin’de “iyi olmayacak”, Gabain’de “uygun değildir”; *buzagula-çı bolmiş* (IB 41) T. Tekin’de “doğurmak üzere imiş”, Gabain’de “buzağılayacak olmuş” anlamları ile yer alır. (Tekin, 2003: 189, Gabain, 2003: 82)

Bu örneklerden anlaşılacağı üzere ekin hangi zamanı veya kipi belirttiği hususunda ortak bir görüş bulunmasa da bu ekin zaman işlevi ile kullanıldığı aşikârdır.

Yukarıda T. Tekin ve Gabain tarafından zaman işlevi ile değerlendirilmiş olan *ürün esri ingek buzagulaçı bolmiş* örneğindeki -çI ekinin “buzağılayacak olmuş, buzağılamak üzere imiş” anlamlarından ötürü sıfat-fiil kategorisinde değerlendirilmesinin daha uygun olacağı kanaatindeyiz.

Lisansüstü aşamasında Çağatay Türkçesi derslerinde öğrendiğimiz emir 2. şahıs üzerine ulanarak nezaket ifadesi sağlamak için kullanılan bir -çI eki de mevcuttur. Janos Eckmann *Çağatayca El Kitabı*’nda bu konuya şu şekilde açıklama getirmiştir:

Bir kaç yeni Türk şivesinde yaygın olan -çı/-çi eki bazen, emre nezaket tonu vermek için 2. teklik şahsa getirilir:

ëy vâdî-yi Eymen içre koyçı,

it mèn sañga, öz qaşınğda koy-çı

“ey Yemen’deki çoban, ben senin köpeğimin, (beni dâima) karşında (yanında) tut (bulundur)” LM P 93b:14

içmegen bolsañg, Şeybânî

bar-çı ol meyhâneğa

“(eğer henüz) içmediysen, ey Şeybânî, (lütfen) o meyhaneye git” Şeyb. Div. 94b:4 (2003: 113).

Tarihî Türk dili kapsamında değerlendirdiğimizde -çI ekinin zaman ve kip işlevleri ile kullanılmasının yanı sıra sıfat-fiil veya zaman görevini bırakarak fiilden isim yapan ek fonksiyonları da bulunur. Ancak Türkoloji alanında temel gramer çalışmaları olarak adlandırabileceğimiz *Karahanlı Türkçesi Grameri, Old Turkic Word Formation (I-II), A Grammar of Old Turkic* gibi çalışmalarda söz konusu ek ne sıfat-fiil ne de fiilden isim yapım eki kategorisinde ele alınmıştır. Gramerlerde rastlanılmayan -çI sıfat-fiil ekinin tarihî Türk metinlerine dair yapılan fiil ya da fiilimsi odaklı bazı tez çalışmalarında incelendiğini tespit ettik. Sıfat-fiil kapsamında ele alınan

çalışmalar *Orta Türkçede Fiilimsiler* (Bayraktar, 2000), *Dede Korkut Hikayelerinde Sıfat-fiiller ve Zarf-fiiller* (Karaşah, 2006) ve *Memluk Kıpçakçasında Fiilimsiler* (Negiş, 2015) adlı tezlerdir. Ancak Dede Korkut üzerine yapılan doktora çalışmasında araştırmacı, *-çI* ekinin Dede Korkut metninde yer almadığını belirterek eki sıfat-fiil kategorisinde değerlendirmiştir (Karaşah 2006: 92). Adı geçen tezlerle aynı şekilde değerlendirilen bu ek, Ali Akar tarafından “eski bir sıfat-fiil kalıntısı” başlığı ile ele alınıp Türkiye Türkçesi ağzları bu yönüyle incelenmiştir (Akar, 2008).

-çI+ ekinin sıfat-fiil görevi dışında eklendiği fiile yeni bir anlam yükleyerek fiilden isim yapan bir ek konumunda kullanıldığı örnekler de mevcuttur. *Karahanlıca Harezmece Kıpçakça Dersleri*’nde (Argunşah ve Yüksekkaya, 2012) ve *Kutadgu Bilig’de Söz Yapımı*’nda (Taş, 2015) fiilden isim yapım eki olarak değerlendirilmiştir. Agop Dilâçar ve Mecdut Mansuroğlu tarafından da ek aynı kategoride ele alınmıştır. Dilâçar *Kutadgu İncelemesi* adlı çalışmasında ve Mansuroğlu *Tarihî Türk Şiveleri*’nin ‘Karahanlıca’ bölümünde bahsi geçen eki *-çI+* fiilden isim yapım eki şeklinde göstermiş, örnek olarak *umduçı** “umucu” (Dilâçar, 1988: 65) (Mansuroğlu, 1998: 147) kelimesini vermişlerdir. Ancak bu örnek bu maddeye uygun değildir. Çünkü kelimenin kökü *um-* fiili olup fiilden isim yapım eki olan *-dl/-dU* eki getirilerek isimleştirilmiş (*ög-di* ‘övgü’, *eg-dü* ‘falçata’, *üdrün-di* ‘seçilmiş, seçkin’ örneklerindeki gibi.) ve bu hâli ile *umdu* kelimesi hem *DLT*’de (Atalay, 2013: 693) hem de *EDPT*’de (Clauson, 1972:157) “istek, arzu, dilek” anlamlarıyla isim olarak kaydedilmiştir. Bu sebeple *umduçı*’daki *+çI* ekini isimden isim yapım eki olarak değerlendirmek gerekir.

Tarihî metinlerden elde ettiğimiz örnekleri fonksiyonları bakımından aşağıda iki grupta inceleyeceğiz. İlk önce *-çI* ekinin sıfat-fiil olarak kullanıldığı örneklerle bir bakalım:

IB 411 *ürüñ estri ingek buzağulaçı bolmış* (Tekin 2000: 23) (<*buzagula-* ‘buzagılamak’ *EDPT* 391a) “Ak benekli inek doğurmak üzere imiş.”

KT 36 32a/3 *ıdmadımız seni olar üze küdezçi* (Ata, 2013: 121) (<*ködez-* ‘gözlemek, korumak’ *EDPT* 707a) “Seni onlar üzerine gözetleyen (koruyan kişi olarak) göndermedik.”

* *Kutadgu Bilig*’de *umduçı* olarak geçmesine rağmen Mecdut Mansuroğlu örneği *umdıçı* şeklinde vermiştir.

KB 36 *oķıcı ol erdi bayattın saŋa / sen ötrü köni yolķa kirdiŋ tonĝa* (Arat, 2008: 96) (< *oķı-* ‘davet et-’ *EDPT* 79a) “Ey yiĝit, o sana Tanrı’dan (gönderilmiş) davet eden, peygamber idi. Sen bu yüzden doğru yola girdin.”

KB 1741 *negü tir eŝitgil uķuŝluĝ amul / yoriĝlı tınıĝlı küdezçisi ol* (Arat, 2008:366) “Akıllı, sakın (huyly kişi) ne der, iŝit; yürüyen, canlı (olan her şeyin) gözetenidir.”

TİEM73 60v/1 *kirtgünmäçilär anlar.* (Kök, 2004:56) (< *kirtgün-* ‘inanmak’ *EDPT* 739b) “Onlar inanmayanlardır.”

CC 75a/3 *Éç bolmaçı nemege nek bérdiŋ / munça ulu baha, nek töledin* (< *bol-* ‘olmak’ *EDPT* 331a) “Hiç değmeyecek bir ŝeye niçin verdin, bunca büyük paha niçin ödedin?” (Argunşah ve Güner, 2015: 395)

İMS 411b/2 *esrük ol turur kim bolmaçı sözler sözler* (Toparlı, 1992: 414) “Sarhoŝ odur ki olmayacak sözler söyler.”

İMS 3a/7 *ol Tenĝri siĝinĝanlarınĝ siĝinçisi turur* (Toparlı, 1992: 148) (< *siĝin-* ‘siĝinmek’ *EDPT* 813b) “O Tanrı siĝinmaların siĝinimidir.”

Ali Akar tarafından “Türk dilinde kullanım sahası ve sıklığı fazla olmayan {-cı} gelecek zaman ve sıfat-fiil ekinin, Türkiye Türkçesinin ağızlarında kalıcı isimler hâlinde kalıplaŝıp yaŝaması, dilin hayat tarzı ile olan doĝrusal ilişkisini göstermektedir (Akar, 2008: 6)” şeklinde tespit edilmiŝ olan fiilden isim yapım eki olarak -çI+ ekinin aslında Türkiye Türkçesi ağızlarında kalıplaŝmadığını, bu durumun tarihî Türk dillerinde sıfat-fiil eki olarak kullanılmasının yanı sıra eklendiĝi fiilleri isme dönüŝtürme gibi bir fonksiyonun da bulunduĝunu ve kalıplaŝtığını görüyoruz.

-çI ekinin sıfat-fiil olarak kullanımının, fiilden isim yapma fonksiyonuna göre daha seyrek olduĝunu görüyoruz. ŝimdi de -çI ekinin fiilden isim yapım eki olarak kullanıldıĝı örneklere bakalım:

AY 599/10-11 *ol bayagut oĝlı otaçı* (Kaya, 1994: 317) (< *ota-* ‘iyileŝtirmek, tedavi etmek’ *EDPT* 42b) “o asilzâde hekim”

otaçı ‘hekim, doktor’ anlamında KB, KE, ME, SGT gibi pek çok tarihî metinde geçmekle beraber kelimenin bugün için de kullanımı mevcuttur.

İMS 463a/2 *barçası botlaçı tife bolĝay karınları içinde oĝlanları bolĝay* (Toparlı, 1994: 449) (< *botula-* ‘yavrulamak’ *EDPT* 305b) “Hepsi hamile develerdir. Karınlarının içinde yavruları vardır.”

Dŝ 32A/404 *tapınçılar ikeĝü ŝarada kırı* (Kaljanova, 2005: 103) (< *tapın-* ‘hizmet etmek’ *EDPT* 441b) “İki hizmetçi ŝarada ve Kırı”

KT 27 18a/2-3 *ol kim öğrettiñiz awlağlı it kuşlardın, üterçiler öğretürsiz olarka* (Ata, 2003: 20) (<<èder- ‘takip etmek, kovalamak’ EDPT 67a; iterçi ‘avcı’ EDPT 69b) “eğittiğiniz yırtıcı hayvanlara avcı hayvanlar olmayı öğretirsiniz”

KT 33 42b/3 *seniñ İdiñg kamuğ neñg üze küdezçi ol* (Ata, 2003: 84) “Senin Tanrı’n her şey üzerinde Hafiz’dir.”

KB 1412 *buğun koy sanı ol begi koyçısı / bağırsak kerek koyka koy kütçisi* (< *küğ-* ‘beklemek’ EDPT 701a) “Halk koyun gibidir, bey de onun çobanıdır; çoban koyunlara karşı merhametli olmalıdır.” (Arat, 2008: 316-17, akt. Bayraktar, 2000: 80)

KB 2354 *oğuğ beg sözi böke yolçılığ / kür arslan münügli kılıç kamçılığ* (< *kam-* ‘devirmek’ EDPT 625b) “Uyanık beyin askeri bak ejderha kumandasında kahraman arslana binmiş kılıç, kamçılı orduya benzer.” (Ata, 1993: 305)

DLT ve *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*’nde madde başı olarak yer alan *yorçı* sözcüğüne eklenen *-çI+* eki de yukarıda saydığımız fiilden isim yapan ek kategorisinde değerlendirilebilir:

DLT II yorçı ‘usta, kılavuz’ (Atalay, 2013: 802)

UYS yorçı ‘kılavuz, rehber, yol gösterici’ (Caferoğlu, 2015: 302)

KE-L 281/16 birini yorçı kılıp ton ve telfek birip aş ve nān (Çam, 2018: 52) “birisini kılavuz yapıp elbise ve başlık verip.”

Necmettin Hacıeminoğlu ve Cengiz Alyılmaz tarafından *yor* isim tabanı olarak değerlendirilmiştir. Hacıeminoğlu *Karahanlı Türkçesi Grameri*’nde şu şekilde bahsetmiştir:

yol < yo-l “yol” (KB 36) Bu kelime yorı- fiilinin kökü olan yo- fiilinden yapılmıştır. Çünkü, yor-ı fiili yo-r isminden türemiş bir kelimedir. Nitekim “yol” anlamındaki oruk “ince yol, patika” kelimesi de o-r isminden yapılmış or-u- fiilinden türemiştir. Anlaşıyor ki yorı- fiilinin başındaki y- sesi ilâve ses (protez)’tir. Yol ismi fiilin gerçekleşmesini sağlayan vasıta (Hacıeminoğlu, 1996: 23, akt. Alyılmaz, 2013: 37).

Alyılmaz ise “Yorçı Yazıtı” makalesinde bu kelimenin etimolojisini şu şekilde açıklamıştır:

Eski Türkçe Dönemine ait eserlerin önemli bir kısmında yorçı sözcüğünün bünyesinde bulunan */+ÇI/* morfemi (addan ad yapan ek) ile yapılmış (meslek gruplarını ve bu meslek grupları ile ilgili kişilerin adlarını /

lakaplarını karşılayan) pek çok kavram işareti bulunmaktadır (Alyılmaz, 2013: 37).

Cevat Emre'nin mukayeseli gramer çalışmasında *yo-* eylemi hakkındaki yorumu ise diğer iki görüşle *yo-* sözcüğünü fiil tabanı olarak değerlendirmesi yönüyle birleşirken üzerine ulanan /r/'nin fiilden isim yapan bir ek değil fonem olduğunu belirtmesi yönüyle ayrılır:

yo- tabanı hareket kavramı için dilimizde peyda olmuş görünüyor; bu kavram *r foneminin* katılmasıyla beliriyor;

yor- (ve t katılmasıyla) *yort-* (Est. Cafer. Div.) << 1. yürü-, 2. tırıs git >> ;

yor + i: 1. *yori-* 2. *yöri-* / *yörü-* 3. *yürü-* +. *yiri-* Az.

yo + gür- : *yügür-* << koşmak >> (Emre, 1949:100)

yori- eylemi hakkında bu zamana kadar çeşitli görüşler sunula gelmiştir. Ancak *yori-* eylemi çekime girdiğinde *yor-* şeklinde orta hece düşmesi ile de karşımıza çıkmaktadır:

KE-L 293/21 *mini ilgeri yörguzmadı* (Çam, 2018: 64)

KE-L 439/16 *ilgeri yörgüzdiler* (Kara, 2018: 71)

KE-L 492/3 *Mîkâ 'îl kıolumdın tutup alıp yördiler* (Kara, 2018: 134)

yorçı kelimesinin meydana gelişi, tanıklamaya çalıştığımız *-çI* ile şu şekilde açıklanabilir: *yori-* fiili üzerine fiilden isim yapan *-çI* ekinin ulanması sonucunda orta hece düşmesi meydana gelmiş ve *yorçı* “rehber, kılavuz, yol gösteren” anlamları ile tarihî metinlerde kullanılmıştır. Aynı ses olayı ve aynı işlevli ek *yülçi* örneğinde de mevcuttur.

Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı'nda da *-çI+* eki fiilden isim yapım eki şeklinde değerlendirilerek *kamçılığ* ve **yülçi* kelimeleri ile örneklendirilmiştir (Taş, 2015: 117). *DLT* de *kam-* ‘döğmek’ (Atalay, 2013: 257) ve *yüli-* ise ‘tırış etmek’ (Atalay, 2013: 824) anlamları ile fiil tabanı olarak kaydedilmiştir. Ayrıca *Karahanlıca Harezmece Kıpçakça Dersleri* adlı çalışmanın Karahanlıca bölümünde *-çI+* eki fiilden isim yapım eki başlığı altında ele alınarak *kamçı* < **kam-* örneğini verilmiştir (Argunşah ve Yüksekaya, 2012: 61). Bu durumda fiillere ulanan *-çI+* eki eylemi isim konuma getirmiştir.

Bugün Türkiye Türkçesi ağızlarında da bu ekin varlığı devam ediyor. Bu konu üzerinde çalışması olan Ali Akar, *balaklacı* “gebe manda”; *bodalacı* “gebe deve”; *buzalacı* “gebe”; *kulunlacı* “gebe hayvan”; *kuzlacı*

“gebe, doğuracak hayvan”; *cıdalacı* “kavga arayan” örneklerini vererek kapsamlı olarak incelemede bulunmuştur.

Her şeyin başladığı noktaya yani KB’de geçen *o kıcı* örneğine tekrar dönecek olursak Arat tarafından dizinde *o kığcı* ile eş tutulduğu dikkati çekecektir. Araştırmacılar bu örnekteki *-çI* ekini iç seste erken dönem /g/ düşmesi olarak değerlendirdikleri için mi yoksa vezin gereği böyle okunmaya uygun gördükleri için mi ek üzerinde pek söz söylemediler bilemiyoruz. Ancak bu noktada aklımıza Marcel Erdal’ın şu sözleri geliyor:

... Yusuf Has Hâcib aruz kalıplarına uymak için hiçbir yerde Türkçesini bozmamaktadır. Zamanı ve muhiti dilinin normal imkânları dâhilinde kelime köklerinin ve eklerin çeşitli şekilleri, gerek tarihî gelişmelerle, gerek muhaverenin resmiliği derecesiyle ilgili olsun zaten mevcuttur; Yusuf ise bu şekillerin vezne ve kafiyelelere uygun olanlarını seçmektedir. ... Nihayet gramer alanında şu sonuca da varabiliyoruz. Gramer kuralları iki türdür: Bir kısmı vezin ve kafiye uğrunda istisna götürebilir; bir başka kısmı ise vezin ve kafiye icabı bile istisna kabul etmez (Erdal, 1985: 94).

İsimden isim yapan *+çI* ekinin vezin ve kafiye uğruna fiil üzerine ulanabilecek bir istisna olmadığı kanaatindeyiz. Buna ek olarak sunduğumuz diğer örnekler de sadece manzum eserlerden seçilmemiş olup mensur eserlerde de bulunuyor.

Fiile ulanan *-çI* ekinin ona yüklenilen iki fonksiyonu göz önünde bulundurulduğunda öncelik sonralık ilişkisi tam tespit edilememektedir. Mesela Uygur Türkçesinde *-çI tapınçı* örneğinin ‘hizmetçi’ anlamıyla isimleştiği görülürken daha sonraki döneme ait olan Karahanlı Türkçesinde ise *kirtgünmeçi* örneğinin ‘inanmayanlar’ anlamında sıfat-fiil fonksiyonu ile görülmesi bizim bu ekin gelişimi konusunda tarihsel bir tasnif yapmamızı engellemektedir. Ancak *-çI+* ekinin Türk dilindeki seyri dikkate alındığında başlangıçta zaman veya kip işlevli olarak görüldüğü daha sonra ise yukarıda verdiğimiz örneklere binâen sıfat-fiil ve fiilden isim yapım eki olarak kullanıldığı kanıtlandı.

Kısaltmalar

DLT	Divanü Lûgati't-Türk
DŞ	Uygurca Dışastvustık
IB	Irıg Bitig
İMS	İrşadü'l-Mülûk ve's-Selâtîn
KB	Kutadgu Bilig
KE	Rabgûzi Kısasü'l-Enbiya
KE-L	Kısasü'l-Enbiya Leningrad Nüshası
KT	Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi Rylands Nüshası
ME	Mukaddimetü'l-Edeb
SGT	Seyf-i Sarâyî-Gülistan Tercümesi
TİEM	Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi
UYS	Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü

Kaynakça

AKALIN, Mehmet (1988), *Tarihî Türk Şiveleri*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara. AKAR, Ali (2008), "Türkiye Türkçesi Ağızlarında Eski Bir Sıfat-fiil Kalıntısı: {-cI}", *Turkish Studies*, S. 3/3, 2008, s. 1-7.

ALYILMAZ, Cengiz (2013), "Yorçı Yazıtı", *TEKE Dergisi*, S. 2/3, s. 29-46.

ARAT, R. Rahmeti (2008), *Kutadgu Bilig*, Kabalcı yayınevi, İstanbul.

ARGUNŞAH, Mustafa-Gülden SAĞOL (2012), *Karahanlıca Harezmece Kıpçakça Dersleri*, Kesit Yayınları, İstanbul.

ATA, Aysu (1993), "Kutadgu Bilig Üzerine Bir Düzeltme Denemesi", *Türkoloji Dergisi*, C. XI, Ankara.

_____ (1997), *Nâsırü'd-dîn bin Burhânü'd-dîn Rabgûzî Kısasü'l-Enbiyâ I* (Giriş-Metin-Tıpkıbasım), TDK Yayınları, Ankara.

_____ (2013), *Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası, Giriş-Metin-Notlar-Dizin)*, TDK Yayınları, Ankara.

ATALAY, Besim (2013), *Divanü Lûgat-it Türk Kâşgarlı Mahmud*, TDK Yayınları, Ankara.

BAYRAKTAR, Nesrin (2000), *Orta Türkçede Fiilimsiler*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

CAFEROĞLU, Ahmet (2015), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara.

CLAUSON, S. Gerard (1972), *An Etymological of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford University Press, London.

ÇAM, Safiye Çelebi (2018), *Rabguzi'nin Kısası'l-Enbiya'sı (Leningrad Nüshası/ 279-398) İnceleme-Metin-Dizin*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

DİLÂÇAR, Agop (1988), *Kutadgu Bilig İncelemesi*, TTK Yayınları, Ankara.

ECKMANN, Janos (2003), *Çağatayca El Kitabı* (çev. Günay Karaağaç), Akçağ Yayınları, Ankara.

ERASLAN, Kemal (2012), *Eski Uygur Türkçesi Grameri*, TDK Yayınları, Ankara.

ERDAL, Marcel (1985), “Kutadgu Bilig’de Değişkin Ekler ve Kelimeler”, Beşinci Millerler Arası Türkoloji Kongresi İstanbul, 23 - 28 Eylül 1985, *Tebliğler I. Türk Dili*, C. 1, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.

_____ (1991), *Old Turkic Word Formation (I-II)*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden.

_____ (2004) *A Grammar of Old Turkic*, Leiden, Boston.

GABAIN, A. von (2003), *Eski Türkçenin Grameri* (çev. Mehmet Akalın), TDK Yayınları, Ankara.

HACIEMİNOĞLU, Necmettin (1996), *Karahanlı Türkçesi Grameri*, TDK Yayınları, Ankara.

KALJANOVA, Elmira (2005), *Uygurca Dışavustık (Giriş-Metin-Çeviri-Dizin ve Tıpkıbasım)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

KARA, Ayşe Beril (2018), *Rabguzi'nin Kısası'l-Enbiya'sı (Leningrad Nüshası/398-517) İnceleme-Metin-Dizin*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

KARAMANOĞLU, A. Fehmi (1988), *Seyf-i Sarâyî-Gülistan Tercümesi*, TDK Yayınları, Ankara.

KARAŞAH, Zarife (2006), *Dede Korkut Hikayelerinde Sıfat-fiiller ve Zarf-fiiller*, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kars.

KAYA, Ceval (1994), *Uygurca Altun Yaruk (Giriş, Metin ve Dizin)*, TDK Yayınları, Ankara.

KÖK, Abdullah (2004), *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TIEM 73 1v-235v/2, Giriş-İnceleme-Metin-Dizin)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

MANSUROĞLU, Mecdut (1998) "Karahanlıca", *Tarihî Türk Şiveleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, s. 133-171.

NEGİŞ, Zeynep (2015), *Memluk Kıpçakçasında Fiilimsiler*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

TAŞ, İbrahim (2015), *Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı*, TDK Yayınları, Ankara.

TEKİN, Şinasi (1976a), *Maytrisimit*, Sevinç Matbaası, Ankara.

_____ (1976b), "Eski Türkçe", *Türk Dünyası El Kitabı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, s. 142-192.

TEKİN, Talat (2003), *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi:9, İstanbul.

_____ (2013), *Makaleler 1 Altayistik*, TDK Yayınları, Ankara.

TOPARLI, Recep (1992), *İrşadü'l-Mülûk ve's-Selâtîn*, TDK Yayınları, Ankara.

USTA, Zerrin (2012), *Eski Uygur Türkçesinin Sözcük Haznesi*, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu.

YÜCE, Nuri (1988), *Mukaddimetü'l-Edeb (Harizm Türkçesi ile Tercümeli Şuşter Nüshası)*, TDK Yayınları, Ankara.